

O‘ZBEK MILLIY CHOLG‘ULARI TARIXI

G‘ulomova Muslimaxon Ahmdillo qizi

Farg‘ona viloyati, O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat institutining Farg‘ona mintaqaviy filiali, Professional ta‘lim nazariyasi va metodikasi (mutaxassisliklar bo‘yicha) 1-bosqich magistranti

Mirmuhsin G‘ofurov Kamoldinovich, Azizov Sarvarjon Salimjon o‘gli

Hammulliflar: Ilmiy rahbar

ARTICLE INFO.

Tayanch so‘zlar: milliy cholg‘ular tarixi, tarixiy qo‘lyozmalar, manbalar.

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek milliy cholg‘ular shakllanishi tarixi va musiqiy merosimizda tutgan o‘rni haqida fikr yuritilgan. Sharq musiqashunos olimlarining cholg‘u musiqasiga oid qarashlari, musiqiy ilmiy merosi yoritilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

O‘zbek xalqi qadimiy boy musiqiy merosga ega bo‘lib, bunda musiqiy cholg‘ularning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Millatning ijtimoiy kelib chiqishi, madaniy qarashlari nuqtai nazaridan xalq cholg‘ulari millatimizning moddiy va beqiyos boyligi sanalanadi. Har bir millat o‘z milliy merosi, an‘ana va urf-odatlariga tayangan holda taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tadi. O‘zbek xalqi uzoq vaqt davomida yuzaga kelgan an‘analari va qadriyatlarini tarannum etuvchi milliy cholg‘ulariga egadir.

O‘zbek xalqi tarixiga nazar tashlasak, cholg‘ularning rang-barangligi, oziga xos shakl hamda musiqiy tarmoqlarga mos holda shakllanib, asrlar silsilasida sayqallanib kamol topganiga guvoh bo‘lamiz. Qomusiy olimlarimiz Abu Nasr Farobiy o‘zining “Katta musiqa kitobi”da, Abdulqodir Marog‘iy “Jami al-alhon fi-ilm al-musiqiy” risolasida, Ahmadiy “Sozlar munozarasi” asarida, Zaynullobiddin Husayniy “Risola dar bayoni qonuni va amali musiqiy” risolasida, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiylar ilmiy risolalarida musiqiy cholg‘ularni o‘rganib, tadqiq etish masalalarini turli tomonlariga to‘xtalib, o‘z davrining musiqiy cholg‘ulari tasnifotini bayon etganlar. Adabiyot vakillari, shoirlar o‘z asarlarida musiqiy cholg‘ular nomi hamda ijrochilari haqida fikr bildirganlar.

Ayniqsa, o‘z ijodi bilan ma‘rifat darajasiga erishgan buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy hazratlari musiqa ilmining eng nafosatli va mumtoz tarmoqlariga urg‘u berib o‘tganlarini ul zotning asarlaridan bilib olish mumkin.

XIX asrning 50 yillarida o‘zbek musiqa cholg‘ularining har birini mukammal o‘rgangan folklorshunos, Sirdaryo viloyati musiqa xorining kapelmeystri, skripkachi, bastakor A.F.Eyxgorn (1844 yil Avstriyaning Lasnits shaxrida tug‘ilgan, 1870-1883 yillarda Toshkentda yashab, ijod etgan) o‘sha vaqtda mavjud barcha o‘zbek xalq cholg‘u asboblarini to‘plab, ularni quyidagicha ta‘riflaydi: ikki torli, yarim nok shaklidagi dutorni lyutnyalar guruhiga, g‘ijjakni torli kamonchali cholg‘ular guruhiga, ruboblarni esa mandalina guruhiga kiritgan. U surnayni qamish puflagichli qadimiy damli cholg‘u, qo‘shnayni qo‘sh qamishli fleyta (Eyxgornning “Ўзбек классик музыкаси ва унинг тарихи”. Т., “Фан” 1993. 26-34 бетлар 4 Қаранг: Кароматов Ф. «Узбекская инструментальная музыка» ta’kidlashicha, fleyta ya’ni qo‘shnaylarda o‘zbeklar qo‘shiqqa jo‘r bo‘lishgan), karnayni esa tantanali

marosimlarda, harbiy yurishlarda xabar beruvchi vositachi deb ta'riflaydi. Doyra (chirmanda)ni qadimiy misrliklarning qo'l litavralarini eslatuvchi chetlarida xalqlari bo'lgan nag'oracha (tanburin), nag'orani ikki kichik sapol xurmacha va ikki urma tayoqchadan iborat safoilni shiqildoqlar guruhiga, changni qizlarning sevimli cholg'usi sifatida, tanbur uch torli noxunli musiqa cholg'usi, nay, sarboz nay Misrning yodgorliklarida uchragan cholg'ular deb ta'rif beradi.

XIX asr oxirlarida musiqa ijrochilik amaliyotida milliy an'anaviy cholg'ularimiz, jumladan, nay, surnay, qo'shnay, karnay, bulamon, chang, qashqar va afg'on ruboblari tanbur, dutor, do'mbira, g'ijjak, sato, qayroq, safoil, doyra kabi cholg'ular mustahkam o'rin oldi. SHuning bilan bir qatorda cholg'u asboblarning mohir ustalari (Abdusoat dutorchi, Abduqodir naychi, Ahmadjon qo'shnaychi, Usta Usmon Zufarov, Ro'zimatxon changchi, Usta Masaid doyrachi va changchi, Usta Olim Komilov doyrachi) etishib chiqdi. Bu san'atkorlar milliy cholg'ularimizning tuzilishini takomillashtirish va yangilarini yaratish hamda yosh iste'dodlarni tarbiyalashda katta jonbozlik ko'rsatdilar. Natijada yaratilgan yangi musiqa asboblari turmush madaniyatimizga kirib kelib ansambllar tarkibidan munosib o'rin egalladi. Ayniqsa, o'z ijodi bilan ma'rifat darajasiga erishgan buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy hazratlari musiqa ilmining eng nafosatli va mumtoz tarmoqlariga urg'u berib o'tganlarini ul zotning asarlaridan bilib olish mumkin.

XX asrda yashab ijod etgan allomalar: Eyxgorn, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayevlar musiqiy cholg'ular hamda ijrochilik masalalarini o'rganishda mislsiz ishlarni amalga oshirganlar. Tarixiy qo'lyozmalar, adabiy asarlar va musiqiy risolalarda O'rta Osiyo xalqlari cholg'u ijrochiligi amaliyotida vujudga kelgan cholg'ularning nomlari o'z ifodasini topgan. Musiqaga oid ilmiy asarlarda cholg'ularga tegishli shakl, tuzilish, torlar nisbati, sozgarlik mezonlari va cholg'ularni tayyorlashda ishlatiladigan daraxtlar va materiallar haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

XX asrning 30-yillarida o'zbek milliy cholg'uchilik tarixida yangi ijrochilik davri boshlandi. Unison (bir ovozli) shaklda ijro etilib kelinayotgan milliy musiqamiz jahon xalqlari musiqasi ijrochiligi yo'liga mos ko'p ovozli ijro shakllari paydo bo'la boshladi. Ko'p ovozli musiqa asarlarini ijro etish uchun esa milliy sozlarimizning an'anaviy turlari talab darajasida emas edi. SHundan kelib chiqib, milliy sozlarni ta'mirlash ehtiyoji tug'iladi. Bundan asosiy maqsad cholg'ularning tovush xususiyatlarini yaxshilash, ijro uchun yangi texnik imkoniyatlar yaratish, ovoz tusining nozikligiga erishish, o'n ikkita teng yarim tonliklarga bo'lingan xromatik intervallar munosabatini tekislash hamda tovushqatorni kengaytirishdan iborat edi. 1933-yil Moskvada chop etilgan yirik musiqashunos olim, professor V.M.Belyaevning "O'zbekiston musiqa asboblari"⁶ kitobida yozilishicha, o'zbek xalq cholg'ularini rekonstruksiya qilish va Ovropa nota yozuvi asosida o'zbek musiqa cholg'ularining standart tuzilishini ishlab chiqishni taklif qiladi. CHolg'u asboblarning ta'mirlanishi davrning tabiiy ehtiyoji bo'lib, birinchidan, ilgari nota asosida bo'lmagan ijrochilikning akademik usulini joriy etishni, ikkinchidan faqat yakka tartibdagi ijro uchun emas, balki ansambl va butun boshli ko'p ovozli orkestrlar tuzishni, uchinchidan musiqa ta'limoti va tafakkurini yangilashni boshlab berdiki, xalq musiqalari ijrosidagi tor milliy doiradan chiqish imkoni yaratildi. O'zbek xalq cholg'ulari ko'p va hilma – xil bo'lganligi uchun ularni qayta ta'mirlash nihoyatda murakkab va uzoq davom etgan jarayon hisoblanadi. Bizgacha yetib kelgan an'anaviy cholg'ularning o'rniga, ijrochilikning nozik va yuksak badiiy talablariga javob bera oladigan yangi, zamonaviy cholg'ular yaratila boshlandi.

XX asrning 40-yillaridan boshlab esa milliy cholg'ularimizning yangi avlodini yaratishga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, professor Ashod Ivanovich Petrosyans rahbarlik qildi. U rus musiqa cholg'u ustalari V.Romanchenko, A.Kevxozyans, S.Didenkolar bilan hamkorlikda rus xalq cholg'u asboblari yangilash tajribasidan kelib chiqib, milliy sozlarimizni yangilashga kirishiladi va anchagina ishlar amalga oshiriladi. Keyinchalik cholg'u asboblari yangilash va ularni takomillashtirishga o'zbek ustalari Xirojiddin Muhiddinov (1930-1998), Abdunabi Abdug'afurov (1931), A.Tarasov (1915), V.SHTikov, M.Turdiyev kabi yosh mohir ustalar ham jalb qilinadi. Ushbu yillarda cholg'u asboblari yangilash bo'yicha maxsus tajriba ustaxonasi keyinchalik laboratoriya

tashkil etiladi. Laboratoriyada ustalar tomonidan dutor va tanbur, keyinroq g'ijjak, rubob cholg'ulari shuningdek, damli sozlar ham qayta ta'mirlana boshlandi, ularning yangi avlodini yaratishga imkoniyatlar yaratildi. Bu esa o'z navbatida milliy sozlarimizda faqat milliy musiqamiznigina emas, balki professional kompozitorlar asarlarini, shuningdek jahon xalqlari musiqasini ijro etish imkoniyatiga zamin tayyorlandi.

Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, XIX asrning 30-yillarigacha bo'lgan davrni an'anaviy xalq cholg'u asboblari tadqiq qilish davri deb hisoblasak, 30-yillardan boshlab esa cholg'ushunoslik ilmining rivojlanish davri deb izohlash mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begmatov S. "O'zbek an'anaviy cholg'ular"
2. Jumayev S.S. "Milliy cholg'ular tarixi evolyutsiyasi"
3. Karimov I.A. Yuksak manaviyat-yengilmas kuch .- T.: Manaviyat, 2008
4. Semenov A. Sredneaziatskiy traktat po muzike Dervisha Ali (XVII veka).- 1946
5. Karomatov F. Uzbekskaya instrumentalnaya muzika.- T., 1972
6. Vizgo T.S. Muzikalniye instrumenti Sredney Azii.- Moskva, 1980
7. Petrosyans A.I. Instrumentovedeniye.- T., 1980 6. Akbarov I.A. Muzika lugati.- T., 1987
8. Abdurauf Fitrat. Ozbek klassik musiqasi va uning tarixi.- T., 1993
9. Ruziev, D.Y. (2021). Ways of Working on Musical Compositions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(01), 436-440.
10. Ruziev, D.Y. (2021). THE ROLE OF THE CONDUCTOR IN ORCHESTRAL PERFORMANCE. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 1(01), 66-71.